

УДК 336.7

Голубка С.М.*доктор економічних наук, професор кафедри фінансів,
банківської справи і страхування
«Університет банківської справи»***Іванишина Г.С.***здобувач
Національна академія управління*

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОПЕРАЦІЙ З ДОРОГОЦІННИМИ МЕТАЛАМИ

У статті висвітлено види операцій з дорогоцінними металами і описано заходи їх регулювання. Вивчено досвід інших країн щодо регулювання операцій з дорогоцінними металами для формулювання практичних рекомендацій і вдосконалення управлінських підходів на шляху інтеграції фінансової та торгової систем України в світовий економічний простір. Виділено базові напрямки адаптації зарубіжного досвіду до українських умов – щодо обґрунтування заходів централізації, таврування і оцінки відповідності продукції, розвитку ринку банківських металів і регламентування діяльності суб'єктів, що здійснюють відповідні операції.

Ключові слова: державне регулювання, операції з дорогоцінними металами, світовий досвід, клеймування, пробірний контроль.

Голубка С.М., Іванишина Г.С. ГОСУДАРСТВЕННО РЕГУЛИРОВАНИЕ ОПЕРАЦИЙ С ДРАГОЦЕННЫМИ МЕТАЛЛАМИ

В статье определены виды операций с драгоценными металлами и описаны меры их регулирования. Изучен мировой опыт регулирования операций с драгоценными металлами для формулирования практических рекомендаций по совершенствованию управленческих подходов на пути интеграции финансовой и торговой систем Украины в мировое экономическое пространство. Выделены базовые направления адаптации зарубежного опыта к отечественным условиям – относительно обоснования меры централизации, клеймения и оценки соответствия продукции, развития рынка банковских металлов и регламентирования деятельности субъектов, осуществляющих соответствующие операции.

Ключевые слова: государственное регулирование, операции с драгоценными металлами, мировой опыт, клеймения, пробирный контроль.

Holubka S.M., Ivanyshyna G.S. STATE REGULATION OF OPERATIONS WITH PRECIOUS METALS

The types of operations with precious metals were identified. The measures to their regulation were described. World experience of regulation of operations with precious metals was studied. It is important to formulate practical recommendations to improve management approaches to the integration of financial and trade systems Ukraine into the world economy. The basic directions of world experience adaptation to local conditions were highlighted. They include the substantiation of degree centralization, marking and conformity assessment of products, development of the banking metals market and regulation of activities that carry out the operations.

Keywords: operations with precious metals, regulation, banking metals market, marking, assay control.

Постановка проблеми. Для України формування ефективної системи регулювання операцій з дорогоцінними металами важливе з огляду на декілька аспектів: по-перше, стратегічної значущості даного ресурсу; по-друге, Україна має зростаючі перспективи до збільшення державних запасів дорогоцінного металу; по-третє, для України залишається актуальним питання формування інвестиційного попиту на дорогоцінні метали, розвитку конкурентного ринку банківських металів.

Законодавство визначає, що дорогоцінні метали включають золото, срібло, платину і метали платинової групи (паладій, іридій, родій, осмій, рутеній) у будь-якому вигляді та стані (сировина, сплави, напівфабрикати, промислові продукти, хімічні сполуки, вироби, відходи, брухт тощо) [1]. Зрозуміло, що названі метали складають особливу ціннісну групу. Це проявляється не лише в фінансовому, але й історико-культурному аспекті. Фінансова цінність підсилюється обмеженістю даних видів металів, їх складовістю в золотовалютних резервах країни, що суттєво впливає на конкурентні позиції в глобальному масштабі. Саме дорогоцінні метали можна у будь-який момент використати для регулювання платіжного дисбалансу, здійснення міжнародних платежів на державному рівні та для захисту заощаджень на рівні суб'єктів господарювання і населення [2].

Невирішена раніше частина загальної проблеми. Операції з дорогоцінними металами в силу специфічності їх об'єкту вимагають вироблення чітких підходів до регулювання. Тут неприпустимими є зловжи-

вання з недотриманням регламентованих процедур. В іншому разі така держава ризикує втратити базові можливості фінансово-економічного розвитку. В Україні питання регулювання операцій з дорогоцінними металами певною мірою вирішені, хоча на практиці мають місце часті ухилення від регламентованих норм. Це внутрішній аспект проблеми. Однак є зовнішні протиріччя, які виникають у ході виконання Україною зобов'язань як повноправного члена Світової організації торгівлі (СОТ) та з огляду продовження інтеграції до ЄС. Тому актуальним напрямом наукових досліджень постає вивчення світового досвіду регулювання операцій з дорогоцінними металами як теоретичного і практичного базису подальших реформ у даній сфері для нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У даному дослідженні використано напрацювання українських учених, які формують товарознавчі та управлінські основи вивчення операцій з дорогоцінними металами, ювелірної промисловості і ринку ювелірної продукції, державного пробірного контролю та митних процедур експорту-імпорту продукції та самих дорогоцінних металів (Т. Артюх, С. Семенко, К. Семенюк (реформи в контексті євроінтеграції) [8; 6]; А. Герасимович (особливості обліку операцій з дорогоцінними металами) [4]; С. Коваленко, Д. Полозенко (правові та організаційні питання здійснення операцій з дорогоцінними металами) [2; 3], Л. Чиж (досвід формування ринку банківських металів) [7; 9]) та ін.

Метою статті є вивчення світового досвіду регулювання операцій з дорогоцінними металами для

формулювання практичних рекомендацій з удосконалення управлінських підходів на шляху інтеграції фінансової і торгівельної систем України у світовий економічний простір.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вивчення практики інших країн щодо регулювання операцій з дорогоцінними металами найперше визначимо, що саме передбачає дане поняття.

Операції з дорогоцінними металами охоплюють різні дії, пов'язані з дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням, дорогоцінним камінням органогенного утворення та напівдорогоцінним камінням. Такі дії регламентовано Законом України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» (рис. 1).

Регулювання операцій з дорогоцінними металами охоплює систему заходів з контролю та визначення процедурних питань щодо дій з використання дорогоцінних металів, які включають клеймування, сертифікацію, експертизу (підтвердження відповідності), стандартизацію, оподаткування, квотування й митне декларування (експорт/імпорт), визначення порядку обліку та звітності, а також інші заходи, передбачені законодавством.

Систему регулювання операцій з дорогоцінними металами в Україні доповнюють державні та недержавні інститути. Вони можуть забезпечувати регулювання та виступати суб'єктами, які здійснюють відповідні операції (див. рис. 1):

– Центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику в сфері державного пробірного контролю (на початок 2017 року це Міністерство фінансів України) і Національний банк України [1];

– Українська міжбанківська валютна біржа, яка має право здійснювати торгівлю банківськими металами;

– банківські установи, які володіють відповідними ліцензіями, що надають їм таке право; при

цьому вони можуть надавати послуги купівлі-продажу дорогоцінних металів, зокрема злитків (операції типу «spot», «тод», «том», ф'ючерсні, опціонні, форвардні), здійснювати продаж ювілейних і пам'ятних монет, відкриття поточних і депозитних рахунків у металах [3, с. 104];

– суб'єкти господарювання, однак за результатами здійснення відповідних операцій в обов'язковому порядку вони підлягають реєстрації у центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного пробірного контролю [1];

– інші суб'єкти, в тому числі уповноважені фінансово-кредитні установи, у встановленому законодавством порядку – вітчизняне законодавство визначає, що суб'єктами правовідносин у сфері проведення операцій з дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням можуть бути суб'єкти господарювання незалежно від форм власності, які провадять свою господарську діяльність згідно із законом [1].

Серед суб'єктів господарювання у сфері операцій з дорогоцінними металами важливими є афінажні компанії, які займаються виготовленням злитків з дорогоцінних металів, зокрема золота і срібла. Загально суб'єктний рівень організації системи операцій з дорогоцінними металами формують: 1) постачальники металу (видобувні компанії, згадані афінажні компанії, асоціації виробників тощо); 2) професійні посередники (банки, спеціалізовані компанії); 3) фінансові і промислові споживачі (центральні банки, інвестори, ювелірні підприємства тощо) [4, с. 44]. Серед промислових споживачів найбільший попит формують ювелірні підприємства, а також суб'єкти бізнесу електронної промисловості і стоматологічних послуг.

Для України формування ефективної системи регулювання операцій з дорогоцінними металами важливе з огляду на декілька аспектів:

– по-перше, стратегічної значущості даного ресурсу, про що вже говорилось у вступній частині публікації;

Рис. 1. Види операцій з дорогоцінними металами в Україні та їх суб'єктно-об'єктна характеристика

Джерело: авторська розробка за даними [1]

– по-друге, Україна входить до сорока золотовидобувних країн світу, має зростаючі перспективи до збільшення державних запасів дорогоцінного металу та підвищення стабільності в країні, відтак від ефективності регулюючих впливів напряду залежить фінансова стабільність нашої держави [3, с. 102];

– по-третє, для України залишається актуальним питання формування інвестиційного попиту на дорогоцінні метали, розвитку конкурентного ринку банківських металів.

Оскільки поточна вітчизняна практика не завжди ефективна, то актуальним предметом наукових досліджень стає світовий досвід регулювання операцій з дорогоцінними металами.

З вивчення досвіду інших країн у формуванні системи регулювання операцій з дорогоцінними металами бачимо, що різні країни мають свій сформований практикум з різною часовою тривалістю. Однак більшість сучасних розвинених держав уніфікують стандарти до єдиного міжнародного зразка.

Глибокі традиції в сфері регулювання операцій з дорогоцінними металами мають Франція, Бельгія, Італія і Швейцарія. Саме дані країни перші в світі розробили і затвердили міжнародний правовий документ, який регулював правила операцій з дорогоцінними металами – договір про створення так званого Латинського монетного союзу 1865 року; згодом до нього приєднались Греція, Румунія, Болгарія, Іспанія, Фінляндія та Сербія, погоджуючи правила карбування монет з золота і срібла та використання їх як міри вартості [3, с. 102]. Лише після рішення на Кінгстонській конференції 1976 року була скасована офіційна ціна золота, припинено розмір доларів на золото і країнам надано право вибору будь-якого режиму валютного курсу; запроваджувалась Ямайська валютна система паперового (доларового) стандарту [5]. Відтоді золото та інші дорогоцінні метали перестали використовуватись у міжнародних валютних розрахунках, змінюючи своє функціональне призначення.

Вивчення досвіду інших країн щодо регулювання операцій з дорогоцінними металами слід здійснювати за декількома напрямками, наведеними у табл. 1.

При цьому слід пам'ятати, що більшість розвинених держав мають давні традиції регулювання операцій з дорогоцінними металами. Для прикладу, США ще з 1973 року впроваджували активні заходи з балансування інтересів суб'єктів, які займались видобуванням срібла, в умовах переходу до системи золотого стандарту. В Україні практика регулювання, що сформувалася потребує негайного вдосконалення. В іншому випадку будуть поглиблюватися фінансові інституціональні пастки, що негативно впливатиме на економічне зростання.

Вивчення світового досвіду щодо регулювання операцій з дорогоцінними металами, найперше, слід здійснювати з позиції обґрунтувань міри централізації даного процесу. Вважаємо, що з огляду на стратегічну важливість сфери використання дорогоцінних металів виключну функціональність тут має виконувати держава. Вивчення світового досвіду дозволило зробити висновок, що в більшості сусідніх та інших європейських державах функціонує профільний центральний орган державної влади у сфері пробірної контролю. Такі узагальнення можна знайти в праці авторів С. Семенко і К. Семенюк. Учені зазначають про діяльність наступних структур у європейських країнах: Пробірний офіс у Чехії, підпорядкований Міністерству торгівлі та промисловості; Пробірний інститут, підпорядкована Міністерству економіки та транспорту, в Угорщині; Пробірний офіс, підпорядкований Міністерству економіки, в Словаччині; Офіси пробірної служби в системі митної служби, підпорядковані Міністерству економіки, фінансів та промисловості, у Франції; Департамент промисловості, торгівлі та зайнятості Ірландії; Пробірний офіс, підпорядкований Міністерству економіки, фінансів та промисловості, у Португалії; Пробірний офіс, підпорядкований Міністерству торгівлі, промисловості і туризму, на Кіпрі; Пробірні офіси, підпорядковані Радам по промисловості та торгівлі у регіонах (без підпоряд-

Таблиця 1

Основні напрямки вивчення світового досвіду щодо регулювання операцій з дорогоцінними металами в Україні

№ з/п	Напрямок	Пріоритети адаптації до вітчизняних умов
1	Централізація регулювання	Функціональність профільного центрального органу державної влади у сфері пробірної контролю (Польща, Португалія, Угорщина, Чехія, країни Прибалтики і т. д.) Високий рівень централізації регулювання з поетапним послабленням (Японія) Відновлення потенціалу видобутку золота з зобов'язанням продажу в обмежений термін уповноваженим державним органам (ПАР) Дозвільна система експортно-імпоротної діяльності (ПАР) Заборона експорту сировини, лише виробів з дорогоцінних металів (Індія) Відсутність оподаткування імпорту золотих злитків до певної ваги (Сінгапур), золотих злитків, монет, необробленого золота (Німеччина)
2	Клеймування й оцінювання відповідності продукції	Уніфікація вітчизняних норм і процедур до міжнародних стандартів (ЄС) Експертиза «третьою стороною» (ЄС) Експертиза з використанням новітніх технологічних досягнень (розвинені країни) Вільна експортно-імпортна діяльність щодо клеймованих виробів за узгодженими стандартами (ЄС) Контроль вмісту нікелю у дорогоцінних сплавах (ЄС)
3	Розвиток ринку банківських металів	Формування авторитетного інституційного середовища регулювання організації діяльності сектору торгівлі дорогоцінними металами на фондовому ринку (США) Стимулювання розвитку внутрішньому ринку через відкриття золотих депозитних рахунків від декількох грамів металу, що розширить доступ населення з різною купівельною спроможністю (Сінгапур)
4	Регламентування діяльності суб'єктів, що здійснюють операції з дорогоцінними металами	Дозвіл на вільну внутрішню торгівлю (Японія, Сінгапур, Німеччина) Продаж імпортованих дорогоцінних металів у національній валюті (Індія) Участь авторитетних комерційних банків у залученні іноземних інвесторів, іноземного кредитування у золотодобувну промисловість (Росія)

Джерело: авторське узагальнення

кування на центральному рівні), в Іспанії; Пробірні офіси, підпорядковані Міністерству економічних зв'язків, у Нідерландах; Офіси пробірної служби, підпорядковані Державному департаменту з торгівлі та промисловості, у Великобританії; Пробірний офіс, підпорядкований Міністерству економіки та торгівлі, у Данії; Міністерство торгівлі та промисловості у Фінляндії; Державний пробірний офіс, підпорядкований Палаті мір, у Словенії; Центральне бюро по контролю за дорогоцінними металами у Швейцарії [6, с. 101-102].

Хоча в Україні наразі існують проблеми щодо використання золоторудного потенціалу (процедури продажу землі і залучення іноземного інвестора з новітніми технологіями), можливості відновлення видобутку золота потребують використання практики ПАР, яка є найбільшою в світі країною-добувачем даного благородного металу. Згідно законодавства ПАР, усе видобуте золото має бути продане протягом 30 днів Резервному банку Південної Африки, який діє від імені Міністерства фінансів [7, с. 125]. Законодавство ПАР також визначає, що юридичні особи можуть купувати золото для своїх виробничих потреб (їх перелік визначається Міністерством фінансів) з обов'язковим використанням тільки за цільовим призначенням [7, с. 125]. Для України цей досвід важливий в умовах ліквідації Державної пробірної служби та провідної функціональності у сфері пробірного контролю з боку Міністерства фінансів України. З досвіду європейських держав бачимо, що рідко підпорядкованість профільної структури у сфері пробірного контролю підпадає під сферу фінансів, а частіше – економіки і торгівлі, а також митного регулювання. Цей факт не слід оминати увагою в контексті вироблення подальших практичних рекомендацій за напрямом організаційних реформ.

Узагалі політика ПАР має чітко виражений директивний характер. Дуже жорсткою також є політика Індії, де до середини ХХ століття взагалі заборонявся імпорту золота. Історично жорстку політику регулювання операцій з дорогоцінними металами реалізувала Японія, однак у 1974, 1978 і 1980 роках були поетапно лібералізовані правила операцій із золотом та скасовано всі обмеження, що дало значний поштовх до розвитку ринку [7, с. 126]. У результаті, в Японії експортно-імпортна діяльність щодо злитків з золота не підлягає ліцензуванню, а внутрішня торгівля не має жодних обмежень.

Протилежним є підхід, для прикладу, в Сінгапурі, де експортно-імпортна, внутрішня торговельна діяльність, пов'язана з дорогоцінними металами, взагалі не потребує спеціальних дозволів. Має місце практика неоподаткування окремих операцій з дорогоцінними металами, в яких зацікавлена держава, для прикладу щодо імпорту злитків з золота вагою до 1 кг.

Порівняно ліберальною є політика Німеччини. Зокрема тут немає обмежень експортно-імпортної діяльності щодо торгівлі дорогоцінними металами, однак вона підлягає обов'язковому митному декларуванню.

Дуже важливим інструментом державного пробірного контролю є клеймування як складова процедури оцінювання відповідності виробів до встановлених стандартів. Світовий досвід щодо клеймування в Україні слід вивчати з погляду євроінтеграційних перспектив нашої держави, тим більше за даним напрямком уже здійснено певні реформи. Зокрема, починаючи з 2012 року, вітчизняні ювелірні підпри-

ємства втратили право самостійного клеймування власної продукції, що було здійснено в рамках ратифікації Віденської конвенції та приєднання до Асоціації європейських пробірних палат, до складу якої сьогодні входять 18 країн [8, с. 45]. Долучення України до Віденської конвенції дозволяє впровадити також інші позитивні практики щодо оцінювання відповідності виробів з дорогоцінних металів. Як пише Т. Артюх, по-перше, оцінювання відповідності щодо вмісту дорогоцінного металу в сплавах ювелірних виробів здійснюється «третьою стороною», яка акредитована на виконання робіт відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO 17025; по-друге, клеймовані вироби безперешкодно ввозяться в іншу країну-учасницю Конвенції без наступного контролю з боку національної пробірної служби, а результати випробувань визнаються в усіх країнах Конвенції [8, с. 45].

У рамках удосконалення процедур і норм оцінювання відповідності продукції з дорогоцінних металів для України цінним є досвід ЄС у плані контролю вмісту нікелю в дорогоцінних сплавах. До ратифікації Україною Директиви Європейського парламенту та Ради ЄС № 94/27/ЕС від 30 червня 1994 року, яку ще називають Нікелева Директива, у нашій державі і надалі зберігатиметься негативна практика імпорту лігатур, які містять нікель та інші токсичні елементи, що не лише порушує якісні властивості ювелірних та інших виробів, що містять дорогоцінні метали, але й є загрозою для здоров'я людини, яка їх використовує.

Досвід регулювання ринку банківських металів в інших країнах заслуговує на особливу увагу вітчизняних фахівців у силу його слаборозвиненості в нашій державі. Цінним є досвід Сінгапуру щодо проведення операцій з банківськими металами на внутрішньому ринку через відкриття золотих депозитних рахунків від декількох грамів металу [9, с. 15]. Така практика може бути стимулюючим стартом для залучення населення до відповідних операцій і формування їхньої фінансової грамотності на ринку банківських металів.

Велику роль для ринку банківських металів відіграє рівень розвитку фондового ринку, що вже, апріорі, є проблемним для України. Найкращий досвід щодо торгівлі дорогоцінними металами через фондові механізми мають США. Тут функціонують: Товарна біржа Нью-Йорку (ще з 1933 року), яка є найбільшою в світі біржею ф'ючерсної торгівлі металами, активним агентом торгівлі контрактами золота (з 1975 року) та переважно орієнтована на міжнародних клієнтів; Міжнародний валютний ринок Чикаго, представлений валютною біржею, яка обслуговує внутрішні потреби, пропонуючи ф'ючерсні контракти із золотом, і товарною біржею (заснована ще 1919 року), яка торгує золотом з поставкою «spot» або «форвард»; Чиказька торгова палата, яка є найбільшою і найстарішою з товарних бірж, на якій торгують товарними ф'ючерсами і золотими опціонами; Середньо-американська товарна біржа, яка є ф'ючерсною товарною біржею (функціонує з 1868 року) і спеціалізується на торгівлі міні-контрактами, обсяг яких становить 0,2 до половини контрактів на інших біржах; Нью-Йоркська товарна біржа (з 1872 року), яка спеціалізується на торгівлі ф'ючерсами на платину [7, с. 125].

Вивчення досвіду інших країн щодо регламентації діяльності суб'єктів, які здійснюють операції з дорогоцінними металами, є важливим у частині формування конкурентного середовища.

Актуальним для України залишається досвід діяльності іноземних афінажних компаній та процедур регулювання їхньої діяльності. Відомо, що провідною міжнародною структурою, яка визначає порядок сертифікації злитків з золота і срібла, є Лондонська асоціація ринку дорогоцінних металів (LBMA). Відтак компанії, які хочуть отримати право на виробництво злитків з дорогоцінних металів, зобов'язані бути зареєстровані даною структурою або ж стати учасниками Лондонського ринку платини і паладію (LPPM).

Висновки з проведеного дослідження. Україна має формувати свою політику у сфері регулювання операцій з дорогоцінними металами. Однак, сучасні умови глобалізації, орієнтир на євроінтеграцію, членство в СОТ змушують нашу державу реагувати на тренди уніфікації і стандартизації за даним напрямом. У контексті адаптації досвіду інших держав, найперше слід забезпечити відповідність вітчизняних систем класифікації дорогоцінних металів, стандартизації, методик оцінювання відповідності. Те саме стосується й інституційного забезпечення. Однак, що найбільш важливо для України за результатами вивчення досвіду інших держав, у пріоритеті має стояти розвиток фондового ринку. Для нашої держави вкрай важливо формувати належний рівень фінансової грамотності населення та підвищувати рівень інституційної довіри внутрішніх інвесторів до фондового ринку, зокрема за посередництвом використання золотих і срібних злитків. Такі операції з цільовим стимулюванням, нехай і за поточної хиткої макроекономічної ситуації, можуть стати вагомим кроком на шляху фінансової стабілізації нашої держави. Тому актуальним напрямом для подальших наукових досліджень має бути вивчення практики і досвіду розвитку бірж дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними: Закон України від 18.11.1997 року № 637/97-ВР: Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/637/97-%D0%B2%D1%80/page>
2. Полозенко Д. В. Операції з дорогоцінними металами та їх роль у формуванні бюджету / Д. В. Полозенко, С. О. Коваленко // Наукові праці НДФІ. – 2006. – № 3. – С. 45-48.
3. Коваленко С. О. Розвиток операцій з дорогоцінними металами та їх роль у стабілізації економіки / С. О. Коваленко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 31. – С. 102-104.
4. Герасимович А. М. Методичні засади обліку банківських операцій на ринку банківських металів / А. М. Герасимович [Електронний ресурс] // Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології, організації. – Режим доступу: <http://194.44.12.92:8080/jspui/bitstream/123456789/1501/1/9.pdf>.
5. Ліфанова М. І. Проблеми та перспективи розвитку світової валютної системи в посткризовий період / М. І. Ліфанова [Електронний ресурс] // Економіка. Управління. Інновації. – 2014. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_63.
6. Семенко С. В. Особливості здійснення пробірного контролю за якістю ювелірних виробів з дорогоцінних металів в країнах Європейського союзу / С. В. Семенко, К. М. Семенюк // Наукові розвідки з державного та муніципального управління. – 2014. – Вип. 1. – С. 98-105.
7. Чиж Л. Зарубіжний досвід регулювання ринку банківських металів і рекомендації Україні / Л. Чиж // Вісник Львів. ун-ту. Серія екон. – 2009, Вип. 41. – С. 124-130.
8. Артюх Т. Система технічного регулювання обігу ювелірних виробів з дорогоцінних металів в Україні / Тетяна Артюх // Тези доповідей за результатами роботи Міжнародної науково-практичної конференції «Україна та ЄС: подолання технічних бар'єрів у торгівлі» (Київ, 18-19 березня 2015 року). – Київ, 2015. – 426 с. – С. 44-46.
9. Чиж Л. М. Регулювання ринку банківських металів в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Л. М. Чиж. – Львів, 2009. – 20 с.